

מלך כחלק מבית הדין

א. האם המלך יכול להיות חלק מבית הדין? האם הוא כשר להיות חבר סנהדרין? נשוב למשנה (סנהדרין ב, ב):

המלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו.

רב יוסף מעמיד את המשנה במלכי ישראל בלבד (סנהדרין יט):

אמר רב יוסף: לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד - דן ודנין אותן, דכתיב בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט. ואי לא דיינינן ליה - אינהו היכי דייני (ואם לא דנים אותם הם אינם יכולים לדון, ומכך שהם יכולים לדון מוכח שדנים אותם)? והכתיב התקוששו וקושו, ואמר ריש לקיש: קשט עצמך ואחר כך קשט אחרים.

מדוע מלכי ישראל לא דנים ולא דנים אותם? מסבירה הגמ' (שם):

אלא מלכי ישראל מאי טעמא לא? - משום מעשה שהיה. דעבדיה דינאי מלכא קטל נפשא, אמר להו שמעון בן שטח לחכמים: תנו עיניכם בו, ונדוננו. שלחו ליה: עבדך קטל נפשא. שדריה להו (שלח להם ינאי את העבד). שלחו ליה: תא אנת נמי להכא (בוא גם אתה לבית הדין), והועד בבעליו, אמרה תורה: יבא בעל השור ויעמוד על שורו. אתא ויתיב. אמר ליה שמעון בן שטח: ינאי המלך! עמוד על רגליך ויעידו בך. ולא לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב וגו'. אמר לו: לא כשתאמר אתה, אלא כמה שיאמרו חבריך. נפנה לימינו - כבשו פניהם בקרקע, נפנה לשמאלו - וכבשו פניהם בקרקע. אמר להן שמעון בן שטח: בעלי מחשבות אתם, יבא בעל מחשבות ויפרע מכם. מיד בא גבריאאל וחבטן בקרקע, ומתו, באותה שעה אמרו: מלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו.

מהי סיבת התקנה? מדוע תקנו שמלכי ישראל לא ייטלו חלק בהליך השיפוטי - לא כנידונים ולא כדיינים?

דווקא מלכי ישראל פסולים לדון, אך מלכי בית דוד 'דן ודנין אותן'. עולה מדברים אלו שהמלך יכול להיות חלק מבית הדין, וכך כותב הרמב"ם בפירושו למשנה (שם):

במה דברים אמורים במלכי ישראל בלבד מפני ששלטונם ברשע ואינם מחשיבים את שפלות הרוח והענוה ואינם סובלים את האמת. אבל מלכי בית דוד דנין ודנין אותם לפי שהם מכירים את האמת ולא תקשה עליהם הענוה לפי ששלטונם חוקי לא יחסר על ידי ענותנותם אמר בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט, ודוד עליו השלום היה מכלל סנהדרי גדולה.

אולם, מהברייתא שמובאת בדף י"ח עולה אחרת (סנהדרין יח):
 גופא, אין מושיבין מלך בסנהדרין, ולא מלך וכהן גדול בעיבור שנה. מלך בסנהדרין -
 דכתיב לא תענה על רב¹ (חברותא: וכתוב בתורה בכתיב חסר) לא תענה על רב (חברותא: דהיינו
 אישיות חשובה, שאינך רשאי לסתור את דבריו, ואם המלך יחווה דעתו לחובה, לא יוכלו שאר חברי הסנהדרין למצוא
 זכות לנידון).

הברייתא פוסלת אפוא את המלך מחברות בסנהדרין בשל האיסור לחלוק עליו, איסור
 שלא יאפשר לשאר חברי הסנהדרין למלא את תפקידם. מה היחס בין דברי רב יוסף, אבל
 מלכי בית דוד דן, ובין הברייתא, 'אין מושיבין מלך בסנהדרין'?

נסה להתבונן בשאלה ולהתמודד איתה.

ב. כהקדמה לדברי הראשונים וכדי להכיר טוב יותר את מרחבי הדיון, נלך בקצרה לדון
 נוסף שנלמד מדרשת 'אל תענה על רב', ההתחלה בדיני נפשות מן הצד (סנהדרין לו):
 דיני ממונות... מתחילין מן הגדול, דיני נפשות - מתחילין מן הצד. מנא הני מילי? אמר רבי
 אחא בר פפא: אמר קרא לא תענה על רב - לא תענה על רב.
 בדיני נפשות מתחילין אפוא בדין הקטן ביותר. מהי סיבת הדבר? מהי משמעות דרשת
 'לא תענה על רב'? הסמ"ג כותב (לאין קצו):
 ועוד אזהרה שאם ידבר מופלא שבדיינין בדיני נפשות [תחלה] שאסור לנטות מדבריו,
 לפיכך מתחילין בדיני נפשות מן הצד, לקטנים שבהן שואלים תחילה שיאמרו דעתן... ולא
 תענה על הרב לנטות מדבריו, ולפי שהוא חסר יו"ד דרשו בו כן.
 אסור לחלוק על הדיין הגדול², ולכן מתחילים בדין הקטן והדיין הגדול ביותר משמיע
 את דעתו רק בסוף. ראשונים אחרים חולקים וסוברים שאין כוונת הדרשה לאסור על
 הדיינים לחלוק על הדיין הגדול, הרי עליהם לומר את דעתם! הם מסבירים את הדרשה
 אחרת (נימוקי יוסף סנהדרין דף יג: בדפי הרי"ף):

וכתבו המפרשים ז"ל לאו למימרא דאסור לענות על רב דאדרבה אסור לו לשתוק שהרי
 בדיני נפשות אמר אחד מן התלמידים יש לי ללמד עליו זכות שומעין לו ותלמיד היושב

1. הברייתא דורשת את הפסוק (שמות כג, ב): "לא תהיה אחרי רבים לרעת ולא תענה על רב לנטות
 אחרי רבים להטות". הרשב"ם פירש אותו: "לא תהיה אחרי רבים לרעות - אם הם דנים שלא כדין
 לפי דעתך, ואעפ"י שלא יאמינו לך כי אם למרובים, ולא תענה על דיברי [ריב] לנטות אחרי רבים
 להטות - משפט, ואפילו כשהם מזכים אדם ופוטרים ממיתה". הברייתא דורשת את המילה ריב
 שכתובה בכתיב חסר כרב - לא תחלוק על הגדול.

2. נראה שהכוונה היא רק בשלב הדיון והמשא ומתן ולא בשלב ההצבעה. וכך צריך לומר גם בדברי
 תוספות בהמשך.

לפני רבו ורואה זכות לעני וחובה לעשיר אין לו לשתוק אלא הכי אמר קרא שראוי לעשות בענין שלא יצטרכו לענות על רב כלומר שיזכרו הם תחלה ולא מפני כבודו אלא שיש לחוש שמא [לא] ירצה התלמיד לחלוק אח"כ על הרב כי יתבייש ממנו ויכניס דבריו ומפני כך חששו לזה בדיני נפשות מתוך חומר שבהם אבל בדיני ממונות אין אנו חוששין כ"כ לפיכך אם רצו מתחילין בגדול.

וכך עולה מדברי הרמב"ם (סנהדרין י, 1):

ומפי השמועה למדו שאין מתחילין בדיני נפשות מן הגדול שמא יסמכו השאר על דעתו ולא יראו עצמן כדאין לחלוק עליו, אלא יאמר כל אחד דבר הנראה לו בדעתו.

וכפי שמסביר הלחם משנה (שם):

וסובר רבינו דלאו למימרא דאסור לענות על רב דאדרבא אסור לשתוק דהרי אם אמר אחד מן התלמידים יש לי ללמד וכו' שומעין לו אלא מאי דקאמר קרא הוא שראוי לעשות בענין שלא יצטרכו לענות על רב דשמא יסמכו השאר על דעתו ויתביישו ממנו ולא ירצו לחלוק עליו.

מהי המחלוקת בין הסמ"ג לנימוקי יוסף והרמב"ם? איזו משתי העמדות מובנת לך יותר?

ג. בדיני נפשות מתחילים דווקא מהצד, מהדיין הקטן, אך בדיני ממונות אין צורך להקפיד על כך ואפשר להתחיל בגדול. נתבונן בהבדל זה לאור שתי הדרכים שלמדנו: לפי השיטה שמותר לחלוק על הדיין הגדול, ומטרת ההתחלה בקטן היא החשש מכך שהדיינים יתביישו לחלוק ולהביע את דעתם, ההבדל בין דיני נפשות לדיני ממונות מובן: זהו חשש בלבד, וחששו לכך רק בדיני נפשות, שמא הדיין הגדול יחייב והדיינים הקטנים יתביישו לחלוק עליו ולזכות את הנידון. אולם, איך נסביר את החילוק לפי השיטה האוסרת על הדיינים הקטנים לחלוק? אם אסור להם לחלוק, איך מתחילים בדיני ממונות בדיין הגדול? נלמד את שתי תשובות התוספות (שם):

דיני נפשות מתחילין מן הצד - משום לא תענה על רב אבל בדיני ממונות לא חיישינן (לכן שיהיה אסור לקטנים לחלוק) ומ"מ דרך שאלה יכולין לענות. ואפשר לא תענה על רב בדיני נפשות כתיב ולא בדיני ממונות (ולכן בדיני ממונות אין איסור לחלוק³ ומובן מדוע לא צריך להתחיל בקטן).

המהר"ם מסביר את התשובה השנייה (שם):

ואפשר לא תענה על רב בדיני נפשות כתיב רצונם לומר דאפשר גם כן לתרץ דבדיני ממונות לכך מתחילין מן הגדול משום דאם לא יסכימו האחרים לדעתו רשאים שפיר

3. נראה שהתוספות סבורים כסמ"ג שדרשת לא תענה על רב אוסרת על הדיין הקטן לחלוק.

לחלוק עליו דלא תענה על רב לא הוזהר כי אם בדיני נפשות ולא בדיני ממונות ולכך ליכא למיחש לשום דבר כשמתחילין מן הגדול לכבודו וק"ל.

מהם שני הסברי התוספות להבדל בין דיני נפשות לדיני ממונות? מהי המחלוקת בין שני ההסברים? כיצד מתנהל הדין בדיני ממונות לפי כל תשובה?

לפי התשובה הראשונה גם בדיני ממונות אסור לדיין הקטן לחלוק על הגדול. מתחילים בגדול שאומר את דעתו. לדיינים האחרים אסור לחלוק אך הם יכולים לשאול ולנסות לגרום לו לשנות את עמדתו. בדיני נפשות חשוב לאפשר לכל דיין לגבש דעה עצמאית, שמא הדיינים יחשבו שיש לפטור את הנידון ולא יוכלו להביע את דעתם. בדיני ממונות התוצאות פחות חמורות וזה פחות חשוב 'ולא חיישינן' לכך שהדיינים הקטנים לא יוכלו לגבש דעה עצמאית ולחלוק על הדיין הגדול. לפי התשובה השנייה, דרשת 'אל תענה על רב' האוסרת על הדיין הקטן לחלוק נאמרה רק בדיני נפשות, ולכן בדיני ממונות מותר לדיין הקטן לחלוק ומוכן מדוע ניתן להתחיל בגדול.

ד. נשוב אל הברייתא שלומדת מדרשה זהה שהמלך פסול מלהיות חבר בסנהדרין: "גופא, אין מושיבין מלך בסנהדרין... לא תענה על רב" ואסור לחלוק עליו ולכן הוא פסול. מה היחס בין שני הדינים? מדוע הדרשה פוסלת את המלך לגמרי? מדוע שלא נלמד ממנה שיתחילו מהדיין הקטן והמלך יאמר את דעתו בסוף, כדין התחלה בדיני נפשות מהקטן שנלמד מאותה דרשה?

מה אתה חושב? נסה לענות על השאלה לפי דרכם של הרמב"ם והנימוקי יוסף בחובה להתחיל מהדיין הקטן בדיני נפשות.

נלמד את תשובת היד רמ"ה (סנהדרין יח):

דבשלמא גבי אב ב"ד עבדינן מילתא (כדי להתמודד עם האיסור לחלוק עליו) ומתחילין מן הצד (ואז הדיינים הקטנים יוכלו לומר את דעתם) אלא גבי מלך שום תשים עליך מלך כתיב שתהא אימתו עליך ואי הוו בסנהדרי על כרחן מיניה בעינן לאתחולי הילכך ליכא תקנתא אלא דלא ליהוי התם כלל.

מהי תשובת היד רמ"ה? מדוע המלך פסול לגמרי ולא מתחילים בדיין הקטן?

נגסה להסביר בדרך נוספת את ההבדל בין שני הדינים שנלמדים מאותה דרשה. **הרמב"ם** סבור כפי שראינו שמותר לדיין הקטן לחלוק ומתחילים בדיינים הקטנים בשל החשש שמא הם יתביישו לומר דעתם אם נתחיל בגדול (סנהדרין י, ו):

ומפי השמועה למדו שאין מתחילין בדיני נפשות מן הגדול שמא יסמכו השאר על דעתו ולא יראו עצמן כדאין לחלוק עליו.

דרשת אל תענה על רב אינה אוסרת אפוא להבנתו על הדיין הקטן לחלוק. אולם, ביחס למלך כותב הרמב"ם (סנהדרין ב, ד):

ואין מושיבין מלך ישראל בסנהדרין שאסור לחלוק עליו ולמרות את דברו.

התבונן בדברי הרמב"ם ונסה להסביר לאור דבריו את ההבדל בהיקף הדינים –
ההתחלה בדיני נפשות מהקטן מול הפסול הגורף של המלך.

הרמב"ם סבור כאמור שמותר לדיין הקטן לחלוק על הגדול, ולהפך מתחילים מהקטן כדי שלא יתבייש לחלוק ולהביע את דעתו. אולם, על המלך אסור לחלוק. יתכן שזהו הטעם לדעתו להבדל בין הדינים: אם אסור לחלוק על הדיין הוא פסול לגמרי. התחלת הסבב בדיינים אחרים אינה פותרת לדעתו את הבעיה: הרי יתכן שדיינים ירצו לחזור בהם⁵ וכעת לאחר שהמלך אמר את דברו הם לא יוכלו לעשות זאת.

ה. לאחר ההיכרות עם הדין הנוסף שנלמד מדרשת לא תענה על רב, התחלה בדיני נפשות מהקטן, נשוב לקושיה: מצד אחד דברי רב יוסף שמלכי בית דוד דנים ומצד שני הברייתא שפוסלת את המלך מחברות בסנהדרין. נפתח בתשובת **התוספות** (סנהדרין יט):

אבל מלכי בית דוד דן ודנין אותו – וא"ת וכי איך יכול לדון והוא אמרינן לעיל אין מושיבין מלך בסנהדרין משום דכתיב לא תענה על ריב וי"ל דהכא מיירי דוקא לדון דיני ממונות דלא איכפת לן אם לא יוכלו לענות אחריו כדאמרינן דיני ממונות מתחילין מן הגדול.

הסבר את תשובת התוספות: באילו דינים המלך כשר ולמה? כיצד נובעים דברי התוספות מתוך הסברם לעיל להבדל בין דיני נפשות לדיני ממונות?

המלך כשר לדון בדיני ממונות ופסול בדיני נפשות. הוא פסול לדיני נפשות בשל דין 'לא תענה על רב' האוסר לחלוק עליו. הוא כשר לדיני ממונות משום שבהם אין צורך ביכולת לחלוק – דלא איכפת לן אם לא יוכלו לענות אחריו כדאמרינן דיני ממונות מתחילין מן הגדול⁶. הרמב"ם חולק

5. והם יכולים לחזור בהם לפני פסק הדין אם הם רוצים לזכות את הנידון.

6. התוספות הולכים כאן לפי התשובה הראשונה שלהם לעיל, שבדיני ממונות אין צורך ביכולת לחלוק.

ופוסל לגמרי את המלך משום שלדעתו דיין שאי אפשר לחלוק עליו פסול לגמרי – בנפשות וממונות. לדעת הרמב"ם מותר הרי לדיין הקטן לחלוק גם בדיני נפשות, אלא שבדיני נפשות חששו לכך שהדיינים הקטנים יתביישו לחלוק, ולכן מתחילים מהקטן, ובדיני ממונות לא חששו לכך. אולם, אם אסור לחלוק על הדיין הוא פסול לגמרי: בנפשות ובממונות, ואפילו אם נתחיל בקטן ונסיים בו⁷. לכן המלך פסול לגמרי.

ו. מדברי הרמב"ם עולה תשובה אחרת (סנהדרין ב, ד-ה):

ואין מושיבין מלך ישראל בסנהדרין שאסור לחלוק עליו ולמרות את דברו... מלכי בית דוד אף על פי שאין מושיבין אותם בסנהדרין יושבין ודנים הם את העם.

מהי תשובת הרמב"ם לקושיית התוספות? איך הוא יתרץ את הסתירה בין דברי רב יוסף שמלכי בית דוד דנים ובין הברייתא שאומרת שאין מושיבין אותם בסנהדרין?

הלחם משנה הסביר (שם):

ורבינו תירץ הקושיא שהקשו בתוספות דהכא קאמר דן ולעיל אמר אין מושיבין בסנהדרין דשאני הכא דהוא לבדו אבל התוס' דרך אחרת להם.

ובעל הקרית ספר (שם):

אבל לא דן הוי משום שאסור למרות את פיו ומשום דכתיב לא תענה על ריב ומה שמלכי בית דוד דנין היינו שדנין הם את העם שלא בסנהדרין כדכתיב כה אמר ה' צבאות לבית דוד דינו לבקר משפט.

מהי תשובת הרמב"ם לקושייה לפי הסברם? נסה להתבונן בדברים: מהי משמעותם וכוונתם? איך המלך דן את העם שלא בסנהדרין? הוא דן דיני נפשות לבדו?

הברייתא אמנם מלמדת שמלכי בית דוד אינם יכולים להצטרף לסנהדרין, אך הם יכולים לדון את העם לבדם, 'שלא בסנהדרין', ובדין זה עסק רב יוסף שלימד שמלכי בית דוד דנים את העם.

תשובה זו קשה לכאורה: האם המלך דן לבדו? הרי בדיני נפשות יש צורך בכ"ג דיינים? ואם יש עמו דיינים נוספים, אז כיצד הם יכולים לדון עמו, הרי אסור להם לחלוק עליו והוא לא יכול להיות חלק מבית דין? מהי אפוא כוונת הרמב"ם? נראה שהמלך אכן דן לבדו, והוא יכול לעשות זאת הן בדיני ממונות והן בדיני נפשות: בדיני ממונות יחיד מומחה יכול הרי לדון ומלך ודאי אינו גרוע מיחיד

7. כדי לאפשר דיון חופשי גם לאחר השמעת הדעות הראשונית, כדי לאפשר לדיינים לחזור בהם מדעתם.

מומחה; ובדיני נפשות המלך דן לדעת הרמב"ם בענישה שלא מן הדין לתיקון העולם, וא"כ ודאי שהוא יכול לחרוג מהדין ולדון לבדו.



ננסה לסכם לסיום:

(1) המשנה קובעת שהמלך לא דן ולא דנים אותו. רב יוסף מצמצם אותה למלכי ישראל בלבד. הגמ' מסבירה שחכמים תיקנו שלא דנים אותם בעקבות מעשה שהיה, פגיעת המלך ינאי בחכמים שדנו את עבדו והורו לו לעמוד. חכמים תקנו שלא ידונו את המלך כדי למנוע התנגשויות דומות, וממילא המלך לא יכול לדון אחרים, שכן אדם שאי אפשר לדון אותו פסול מדון אחרים.

(2) כאמור, רב יוסף חידש שהתקנה נאמרה ביחס למלכי ישראל בלבד, אך מלכי בית דוד, מלכים כשרים שלא חששו שיפגעו בבית הדין, דנים ודנים אותם. הראשונים דנו ביחס שבין דבריו לדברי הברייתא שלימדה שאין מושיבין מלך בסנהדרין משום שאי אפשר לחלוק עליו. למדנו שתי תשובות, תשובות החולקות בהיקף פסול המלך:

(א) התוספות העמידו את דברי רב יוסף שהכשיר מלך מבית דוד בדיני ממונות בלבד. הם מחלקים בין דיני ממונות, שבהם מלך מבית דוד כשר לדון, ובין דיני נפשות שבהם הוא פסול. לדעתם, בדיני ממונות אין צורך ביכולת הדיינים לחלוק, ולכן מלך כשר לדון בהם למרות שאי אפשר לחלוק עליו. הם מסיקים זאת מכך שבדיני ממונות מתחילים מהדיין הגדול ביותר, למרות שלדעתם אסור לשאר הדיינים לחלוק עליו. הצורך ביכולת לחלוק קיים בדיני נפשות בלבד, שבהם מתחילים מהדיין הקטן כדי שיוכל לומר את דעתו ולחלוק על הדיין הגדול. פתרון זה של התחלה בדיין הקטן אינו קיים במלך, שכן מוכרחים להתחיל בו בשל כבודו, ושאר הדיינים לא יוכלו לחלוק עליו ולכן הוא פסול לגמרי בדיני נפשות.

(ב) הרמב"ם חולק וסובר שהמלך פסול מלהיות חבר בבית הדין בין בדיני ממונות ובין בדיני נפשות. זאת משום שדיין שאי אפשר לחלוק עליו פסול לגמרי ואסור לחלוק על המלך. הוא חולק על הדימוי של הדיין הגדול למלך: על הדיין הגדול מותר לחלוק לדעתו, ולכן בדיני ממונות מתחילים בו, אך על המלך אסור לחלוק. בדיני נפשות מתחילים מהדיין הקטן בשל החשש שמא הדיינים הקטנים יימנעו מלחלוק עליו, אך עקרונית מותר להם לחלוק עליו והם צריכים לעשות זאת אם הם סבורים שהוא טועה. הרמב"ם תירץ את הסתירה בין רב יוסף לברייתא אחרת: הברייתא פסלה אותו מלהצטרף לבית דין, ורב יוסף הכשיר אותו לדון לבדו! הוא יכול לדון לבדו משום שבדיני ממונות יחיד מומחה כשר לדון, ובדיני נפשות הוא יכול לדון רק במסגרת מימוש סמכותו הייחודית כמלך להעניש שלא מן הדין לצורך תיקון העולם.